

Peruselämää perusturvalla – taloudellisen niukkuuden ku- luttajapositiot

Sari Mäki

TIIVISTELMÄ

Perusturvan varassa eläville ihmisille elämä on jokapäiväistä niukoissa puitteissa sinnittelyä. Tarkastelen artikkelissani asemointiteorian (Harré & van Langenhove 1999) avulla sitä, miten haastatellut perusturvan varassa elävät ihmiset näkevät itsensä osana nyky-yhteiskuntaa. Aineisto koostuu 15 Kelan maksamien vähimmäisetuuksien varassa elävän ihmisen haastattelusta. Analysoin haastatteluja näytteenä todellisuudesta etsien vastausta kysymykseen millaisiin toimijuuksiin haastateltavat itseään puheessaan asemoivat. Haastateltavat asemoivat itseään rajoitteiseksi, vaatimattomiksi ja hyväntekijöiksi. Näiden asemien kautta he osoittavat joutuneensa vallitsevaan tilanteeseen itsestä riippumattomista syistä ja kieltäytyvät ottamasta vastaan ulkopuolelta tarjottua syrjäytyneen ihmisen asemaa. Itseasemoinnit ilmentävät samalla uhriutta, kyvyttömyyttä ja jopa kapinallisuutta. Haastateltujen asemointien avulla piirtyy kuva työn, rahan ja tuottavuuden arvoja painottavasta yhteiskunnasta.

PERUSTURVAETUUKSIEN YHTEISKUNTA

Ihmisarvoisen elämän yhtenä perusedellytyksenä voidaan pitää toimeentuloa, joka hankitaan pääsääntöisesti palkkatyön kautta. Kaikki yhteiskunnan jäsenet eivät kuitenkaan voi osallistua palkkatyöhön. Näitä elämäntilanteita ovat esimerkiksi työttömyys, pienten lasten hoitaminen, sairastuminen ja eläkkeelle siirtyminen. Yksilön kohtaamia taloudellisia riskejä varten on hyvinvointivaltioissa rakennettu sosiaaliturvajärjestelmä, joka jakautuu sekä kuntien tarjoamiin palveluihin että valtion vastuulla olevaan toimeentuloturvaan (esim. Särkelä & Eronen 2007). Perusturva on osa sosiaaliturvaa ja suppeimmillaan sillä tarkoitetaan toimeentuloturvan rahana maksettavia vähimmäisetuuksia, joihin kuuluvat esimerkiksi kansaneläke, työttömyysturvan peruspäiväraha ja työmarkkinatuki, vähimmäistasoiset vanhempanetuudet, toimeentulotuki ja asumistuki.

Useissa tutkimuksissa (esim. Lehtinen, Varjonen, Raijas, Aalto & Pakoma 2010; Juntunen, Grönlund, Hiilamo 2006) ja selvityksissä (esim. Perusturvan riittävyyden arviointiraportti 2011; Lehto 2009; Särkelä & Eronen 2007) on todettu perusturvan tason olevan alhainen ja jääneen jälkeen ansiotason

ja kustannusten kehityksestä. Myös pienituloisilta kerätyissä kirjoituksissa piirtyy kuva niukasta välttämättömyyselämästä (esim. Hänninen & Karjalainen 1994; Isola, Larivaara & Mikkonen 2007). Tehdyt tutkimukset koskevat suurta joukkoa ihmisiä. Suomessa oli 696 000 pienituloista¹ ihmistä vuonna 2008. Määrä on kaksinkertaistunut vuodesta 1990. Pienituloiset ovat pääosin työelämän ulkopuolella, jolloin heidän saamistaan tulonsiirroista suurin osa on perusturvaetuuksia. (Lohikoski 2010.) Pelkkiä perusturvaetuuksia saavat ovat pääsääntöisesti pienituloisuusrajan alapuolella.

Yhteiskunnan eriytymiseen, etenkin tuloerojen kasvuun kiinnitetään jatkuvaa huomiota jo pienituloisten suuren määrän vuoksi (esim. Hiilamo 2010; Jäntti 2010; Riihelä, Sullström & Tuomala 2008). Yhteiskunnan eriytymiskeskustelussa argumentoidaan yhteiskunnan eri ryhmittymien etäänntyneen toisistaan niin paljon, että päätöksiä tekevät ihmiset eivät välttämättä ymmärrä päätöksiensä kohteena olevien tilannetta. Blomberg, Kallio & Kroll (2010, 598) toteavat tutkimuksessaan, että suomalaisten sosiaalityöntekijöiden syyttävät asenteet avun hakijoita kohtaan vähenevät kokemuksen ja iän myötä. Tämä on hyvä esimerkki yhteiskuntamme arvoilmapiiristä. Mitä enemmän yksilöllä on kokemuksia köyhyydestä, sitä paremmin hän ymmärtää köyhyyteen johtavia monimutkaisia prosesseja (emt.).

Tarkastelen artikkelissani sitä millaisiin toimijuuksiin perusturvan varassa elävät ihmiset asemoivat itseään puheessaan. Lähtökohtana on se, että puheessa tuotetut toimijuudet kertovat myös ympäröivästä kulttuurista. Toimijuus-käsite on analyysin apuväline. Ymmärrän toimijuuden Giddensin (1984) mukaisesti toimijana toimimisena. Haastattelutilanteessa haastateltava toimii toimijana asemoidessaan itseään erilaisiin asemiin. Asemat ilmentävät haastateltavan toimijuutta. Aineisto koostuu 15:stä perusturvan varassa elävän ihmisen haastattelusta. Aineiston analyttisenä työvälineenä käytän Harrén ja van Langenhoven (1999) asemointiteoriaa (positioning theory).

van Langenhove ja Harré (1999, 23) toteavat, että oikeus tarkoituksellisesti asemoida itseään jakautuu yhteiskunnassa epätasaisesti. Ihmiset asemoivat itseään niistä oikeuksista, velvollisuuksista ja vaatimuksista käsin, joita heillä on, joita he olettavat heillä olevan tai, jotka heille on määrätty jokapäiväisen elämän piirissä. Siten puheessa tehdyt asemoinnit kuvastavat yksilön olettamia oikeuksia, velvollisuuksia ja vaatimuksia. Analyysini kontekstina ovat tarkoituksellisen ja pakotetun itseasemoinnin (van Langenhove & Harré 1999, 26) käsitteet. Tutkijan haastattellessa informantteja aiheutuu haastateltavalle pakotetun itseasemoinnin tilanne. Haastattelutilanne tuottaa siis pakotetun itseasemoinnin, jonka puitteissa haastateltavalle annetaan mahdollisuus tarkoitukselliseen itseasemointiin.

Asemointiteoria antaa mahdollisuuden tarkastella perusturvan varassa elävien ihmisten maailmaa niin kuin he itse sen näkevät tai haluavat esittää.

¹ Pienituloisiksi katsotaan henkilöt, joiden kotitalouden yhden vuoden yhteenlasketut käytettävissä olevat tulot kulutusyksikköä kohti (ns. ekvivalentti tulo) ovat pienemmät kuin 60 prosenttia kaikkien kotitalouksien ekvivalentista mediaanitulosta. Vuonna 2009 pienituloisuusraja oli 14 230 euroa (Tilastokeskus).

Teorian vahvuus on se, että se mahdollistaa toimijuuden myös niille, joilla ei sitä yleensä ole. Teoria voidaan näin ollen nähdä mahdollisuutena oikeudenmukaisuuden lisäämiseen. Todettakoon Pöysän (2010, 169) sanoin ”itsen asemointi itse kerrotuissa kertomuksissa on keskeinen yksilönvapauden alue, joka mahdollistaa epätasa-arvon kokemusten kumoamisen ja oman toiminnan tulkinnan itseä tyydyttävällä tavalla”.

Perusturvan varassa elävät ihmiset kuuluvat ainakin taloudellisesti yhteiskunnan heikoimmassa asemassa oleviin kansalaisiin. Tutkimustieto siitä, miten perusturvan varassa elävät ihmiset merkityksellistävät maailmaansa lisää ymmärrystä toisistaan eriytyneiden yhteiskuntaryhmittymien välillä. Näkökulma on tärkeä myös poliittisen legitimitetin kannalta (Kangas & Ritakallio 2008). Päätöksiä tehdessään poliitikkojen ja muiden vallanpitäjien olisi syytä ymmärtää minkälaisia ihmisiä tehdyt päätökset koskevat ja mitkä ovat päätösten seuraukset.

AINEISTO JA ANALYYSIMENETELMÄ

Tutkimusaineistoni koostuu 15:sta strukturoimattomasta perusturvan varassa elävän ihmisen haastattelusta. Haastatellut vastaanottavat jotakin tai useita seuraavista vähimmäisetuuksista: työttömän peruspäiväraha, työmarkkinatuki, kansaneläke, opintotuki, kuntoutustuki ja kotihoidon tuki (mikäli sille on siirrytty vähimmäistasoiselta vanhempainetuudelta). Näiden perusturvaetuuksien lisäksi suurin osa haastateltavista vastaanottaa toimeentulotukea ja asumistukea. Kyseessä on heterogeeninen joukko ihmisiä, joiden yhteinen nimittäjä on perusturvan varassa eläminen. Aineistoni heterogeenisyys kuvastaa niitä ongelmia, joita perusturvan käsitteen ja sen kohtuullisen tason määrittelyyn liittyy. Kuten Arajärvi (2002, 428) toteaa ”Etuuden oikean tason säätely on vaikeaa, koska on lähes mahdotonta osoittaa yhtä euromäärää, joka olisi kaikissa tilanteissa yksilön kannalta hyväksyttävä ja riittävä”. Näen aineiston heterogeenisyyden kuitenkin vahvuutena suhteessa tutkimuskysymykseeni, sillä heterogeenisyys tuo näkyviin perusturvan varassa eläviä ihmisiä eikä esimerkiksi mahdollisesti leimautuneita käsitteitä, kuten työtön, sairas ja yksinhuoltaja.

Tavoitin haastatellut Helsingin työttömien yhdistyksen ja Internetin keskustelupalstojen kautta. Tein haastattelut Helsingin työttömien yhdistyksen tiloissa, kahviloissa ja baareissa sekä haastateltavien kotona elokuun 2009 ja huhtikuun 2010 välisenä aikana. Haastattelujen kesto vaihtelee 1-2 tunnin välillä. Litteroitua tutkimusmateriaalia on yhteensä noin 300 sivua. Haastatteluissa keskustelimme muun muassa haastateltavan elämäntilanteesta ja siihen johtaneista tekijöistä sekä arjesta, taloudesta, työstä, terveydestä ja viranomaisuhteista. Haastatteluissa läpikäytyt teemat kuvastavat haastateltaville itselleen merkityksellisiä aihealueita. Kaikkia aihealueita ei käsitelty seikkaperäisesti jokaisessa haastattelussa. Esimerkiksi eräs työtön haastateltu puhui ainoastaan töistä, joita oli elämänkaaren mittaan tehnyt. Hän vastasi muita aiheita koskeviin kysymyksiini hyvin lyhyesti ja jatkoi heti sen jälkeen kertaamalla työhistoriaansa. Tästä voidaan päätellä, että työn menetyks merkityksellistyy tärkeänä osana haastateltavan maailmaa ja/tai pelkästä työstä puhuminen korvaa itselle epämieluisia puheenaiheita. Tällaista

haastattelutilanteessa tapahtuvaa haastateltavan toimijuuden osoittamista on kunnioitettava.

Haastattelutilanteet vaihtelivat tuttavallisesta jutustelusta innokkaaseen kerrontaan. Kaiken kaikkiaan haastateltavat olivat kiinnostuneita kertomaan kokemuksistaan perusturvan varassa elämisestä. Pysin haastattelutilanteissa luomaan ilmapiirin, jossa haastateltava rohkaistuisi kertomaan elämästään omien mieltymysten mukaisesti. Tarvittaessa tarkensin aihealueita haastattelun kuluessa. Lisäksi sovin haastateltujen kanssa, että voin ottaa heihin yhteyttä myöhemmin, mikäli tarkennettavaa ilmenee litteroinnin tai analyysin edetessä. Tästä syystä aineistossa on myös jonkin verran sähköpostikeskusteluja.

Olen analysoinut aineistoa Harrén ja van Langenhoven (1999) asemointiteorian avulla. Teoria sopii työvälineeksi silloin, kun halutaan ymmärtää, miten erilaiset ilmiöt tuotetaan puheessa. Ihmisten arkinen elämä muodostuu puheavaruuden osista eli diskursseista, jotka ovat asemointiteorian mukaan sekä elämäntarinan että sosiaalisen maailman peruselementtejä. Ihmisten taidot ovat kielen lisäksi riippuvaisia sosiaalisen maailman elementtien ymmärryksestä ja niihin reagoimisesta. Puheessa tuotetut asemoinnit ilmentävät puhujan sosiaalista maailmaa. (Harré & van Langenhove 1999, 4.) Asemoinnit voivat olla tiedostamattomia, tarkoituksellisia, päällekkäisiä ja uudelleen neuvoteltavissa (van Langenhove & Harré 1999, 20–23).

Asemointi tapahtuu moraalisisessa kehyksessä, jonka mukaisesti määräytyy se, mitä voidaan kenellekin sanoa. Perusturvan varassa elävät ihmiset ovat hallinnon kohteina ja heidän mahdollisuutensa vaikuttaa itseään koskeviin päätöksiin ovat tästä näkökulmasta rajalliset. Teorian valtasuhteisiin liittyvät oletukset mahdollistavat toimijuuden antamisen tutkittavalle ja siitä syystä se sopii strukturoimattomien haastattelujen analyysivälineeksi.

Näen asemointiteorian kulttuurintutkimuksen näkökulmasta ja sen lähtökohdat ovat diskurssiteoreettiset. Kulttuurintutkimuksen näkökulmasta sosiaalinen toiminta jäsentyy merkitysrakenteiden ja merkityksellistämisen kautta (esim. Hall 1997). Perusturvan varassa elävien merkitysmaailman ymmärtäminen on väline heidän sosiaalisen toiminnan ymmärtämiselle. Heidän merkitysmaailmansa ilmentää samalla myös kulttuurista merkitysjärjestelmää (Carbaugh 1999, 160). Perusturvan varassa elävien asemointeja voidaan pitää osoituksena yhteiskunnallisesta diskursiivisesta merkityskamppailusta (esim. Hirsto 2010). Tämä näkyy haastateltavien toisen asteen asemoinneissa ja asemista kieltäytymisissä. Niiden avulla he rakentavat vastaidentiteettiä esimerkiksi viranomaisten taholta tarjotulle identiteetille.

Käytän asemointiteoriaa kytkien sen väljästi valtasuhdetutkimukseen. Edempänä esittelemäni pakotettu itseasemointi ilmentää vallankäyttöä, jonka kautta esimerkiksi yhteiskunnan järjestelmät toimeenpannaan. Tällaisen yhteiskunnallisen vallan alaisuudessa olevien ihmisten kertomukset nostavat Foucault´n (1980) hengessä esiin piilossa olevaa tietoa ja antavat mahdollisuuden analysoida yhteiskunnallisen vallan diskursiivista rakennetta (ks. Kusch 1993).

Asemointiteorian mukaan keskustelun rakenne on kolmiulotteinen sisältäen kertomuksellisuuden, puheilmaisun ja asemat. Asemat eivät ilmesty tyhjästä, vaan ne tuotetaan puheen avulla osana kertomusta. Asemointi jaetaan teorian mukaan vielä kolmeen eri tasoon. Ensimmäisen asteen asemointi tapahtuu usein tiedostamatta; silloin puhuja asemoi itsensä ja muut puheessaan joihinkin tiettyihin asemiin. Toisen asteen asemointi tapahtuu silloin, kun ensimmäisen asteen asemointia ei oteta itsestäänselvyytenä. Toisen asteen asemointi on aina tarkoituksenmukaista ja sen avulla voidaan kieltäytyä tarjotusta asemasta. Kolmannen asteen asemoinnissa voidaan ottaa mukaan kolmas osapuoli kertomalla hänelle käydystä keskustelusta, jolloin itse ja muut asemoidaan uudestaan. Kolmannen asteen asemointi voidaan käydä myös alkuperäisten keskustelijoiden kesken keskustelemalla aiemmin käydystä keskustelusta. Esimerkkinä toisen asteen asemoinnista on eräs haastateltu, joka pohtii omaa identiteettiään työttömänä ollessaan:

”Työttömänä mä en koe olevani, koska mä teen koko ajan jotain. Nytkin mä teen yhdistystyötä. Että koko ajan tavallaan jotakin.”

Haastateltu ottaa itselleen aktiivisen ihmisen aseman ja samalla kieltäytyy toimettoman työttömän asemasta. Asemasta kieltäytymisen myötä haastateltu tuottaa kuvaa perinteisestä tavasta puhua työttömistä. Sama pätee muihin asemista kieltäytymisiin. Asemista kieltäytymisellä haastateltavat vahvistavat kyseiset asemat aina uudelleen.

Tarkoituksellisen asemoinnin avulla ihmiset pystyvät tietoisesti tuottamaan omaa identiteettiään. Oikeus tietoisesti asemoida itseään ja muita jakautuu epätasaisesti. Ihmiset ovat arkielämän eri tilanteissa osana sellaista moraalista järjestystä, jossa tarkoituksellinen asemointi ei ole samassa määrin kaikille mahdollista. Esimerkiksi yllä olevan haastatellun oma kokemus ja työttömyyden aikainen toiminta eivät merkitse mitään viranomaisien kanssa asioidessa, sillä työttömyyttä ei määritellä subjektiivisen kokemuksen kautta vaan virallisesti tiettyjen kriteerien mukaan. Van Langenhove ja Harré (1999, 23) jakavat tarkoituksellisen asemoinnin neljään eri kategoriaan: vapaa itseasemointi, pakotettu itseasemointi, vapaa muiden asemointi ja pakotettu muiden asemointi. Tarkastelen seuraavaksi *pakotetun itseasemoinnin* käsitettä, koska ymmärrän haastattelutilanteiden rakentuvan sen mukaisesti.

Pakotettu itseasemointi voidaan ymmärtää väljästi vastauksena kysymykseen ”kuinka voitte?”. Toisaalta pakotettu itseasemointi liittyy tutkimuksen teon kannalta tärkeään näkökulmaan ja rajoitteeseen. Perusturvan varassa elävän asema määrittyy järjestelmän sääntöjen mukaisesti, joita viranomaisen omalla toiminnallaan toimeenpanee. Perusturvan varassa elävän on esitettävä itsensä tietyllä tavalla ollessaan viranomaisen edessä saadakseen hänelle kuuluvat etuudet. Suhdetta kuvaa valta-asema, joka määrittää ne oikeudet ja rajoitteet, joita tilanteeseen osallistujilla on. Tutkimustilanteen ollessa kyseessä perusturvan varassa elävää ihmistä kannustetaan esittämään mielipiteitään tutkijalle. Tutkijan on osattava perustella asiansa niin hyvin, että tutkittava haluaa osallistua tutkimukseen ja loppujen lopuksi alistua pakotetun itseasemoinnin alaisuuteen, jota tutkimukseen osallistuminen myös on.

Tutkimukseen osallistuminen voidaan nähdä tutkittavien keinona saavuttaa jokin tavoite. tarinat vaihtelevat sen mukaan miten haastateltavat itsensä haluavat esittää. Van Langenhove ja Harré (1999, 25) puhuvat tarkoituksellisesta asemoinnista strategisena asemointina. Loppujen lopuksi puheessa sekoittuvat strategiset ja tiedostamattomat asemoinnit ja niiden rajankäyntiä on mahdotonta eritellä. Ottamalla strategisen asemoinnin väljemmät oletukset analyysin lähtökohdaksi, voidaan päästä käsiksi siihen, miten haastateltavat tuottavat tutkimustilanteessa omaa identiteettiään. Tutkimustilanteessa tuotettu todellisuus tapahtuu van Langenhoven & Harrén (1999, 21) jaottelun mukaisesti kolmannen asteen asemoinnin kehyksessä, jonka mukaisesti haastateltavat saavat mahdollisuuden todellisuuden korjaamiseen ja kokemuksiensa uudelleen käsittelyyn (ks. Pöysä 2010).

Olen muodostanut asemat sellaisten adjektiivien avulla, joita haastateltavat tuovat puheessaan esiin. Asemat muotoutuivat analyysin edetessä aineistositaattien luokittelulla ja ryhmittelyllä. Sisällytin analyysiin sekä ne aineistositaatit, joissa haastateltavat puhuvat itsestään että ne, joissa itseä asemoidaan jonkun toisen asemoimisen kautta. Tulkitessani haastateltujen puheessaan tuottamia asemia olen pohtinut sitä, mitä oikeuksia haastateltavat hakevat asemoinneillaan, mitä mahdollisuuksia asemat tarjoavat sekä min-kälaisia velvollisuuksia ja rajoitteita asemiin liittyy?

Käsittelen aineistoani näytteenä todellisuudesta (näyttenäkökulmasta ks. Koskinen, Alasuutari & Peltonen 2005, 71–72). Olen kiinnostunut siitä miten haastateltavat rakentavat itselleen erilaisia toimijuuksia ja millä tavalla nämä toimijuudet asettuvat osaksi kulttuurista merkitysjärjestelmää. Suhtautumistapani on Juhilan (1999, 175) episteemisen konstruktionismin kaltainen, jolloin tutkimuskohteenani on haastatteluissa tuotetun puheen avulla rakennetut merkitykset ja niiden välinen kamppailu. Pohdin esimerkiksi sitä millä eri tavoin haastateltavien puheessa tuottama rajoitteisuus näyttäytyy ja miten sen mukainen toimijuus puheessa ilmennetään. Sillä onko jonkinlainen rajoitteisuus olemassa aineiston ulkopuolella, ei ole analyysissäni merkitystä. Rajana tulosten käytettävyydelle on se, että niiden mukainen maailma on tuotettu juuri siinä nimenomaisessa tilanteessa, nimenomaisten henkilöiden kesken ja sellaiseksi kuin se silloin on haluttu rakentaa. Tämän nimenomaisen maailman ulkopuolelle jää lukuisia toisia maailmoja.

Esitän seuraavaksi haastateltujen puheesta tulkitsemani kolme itseasemointia: rajoitteinen, vaatimaton ja hyväntekijä. Aineistositaatit ovat tekstissä lainausmerkein sisennettyinä. Anonymiteetin säilyttämiseksi en mainitse haastattelijujen tunnistetietoja sitaatin yhteydessä.

RAJOITTEINEN

Puhetta rajoitteisuudesta esiintyy kaikissa haastatteluissa. Haastatellut korostavat puheessaan kohtaavansa elämässään monia erilaisia rajoitteita. Rajoitteisuus voidaan jakaa seuraaviin rajoittaviin tekijöihin: (i) rahan puute ja pienituloisuus (ii) työttömyys (iii) lapsuuden olosuhteet sekä (iv) yksinhuoltajuus ja lapsen saaminen. *Rahan puute ja pienituloisuus* asemoidaan elämää rajoittaviksi tekijöiksi. Rahan puutteesta johtuen hankintojen - silmälasit, puhelin, vaatteet, huonekalut, ajokortti ja auto - tekeminen on vai-

keaa. Turner-Bowker (2001, 318) toteaa tutkimuksessaan pienituloisista naisista, että rahan puutteen vuoksi siistien vaatteiden hankinta on miltei mahdotonta ja sen myötä heidän työnsaantinsa vaikeutuu. Hankintojen tekemisen rajoittuneisuus näyttäytyy haastatellun puheessa seuraavalla tavalla:

”Ne (mahdolliset työnantajat) edellytti, että pitää olla puhelin ja mulla ei ollut varaa puhelimeenkaan. Moni keikka meni mulla ohi sen takia, että mulla ei ollut puhelinta.”

Arkipäiväisten valintojen mahdollisuus on myös rajoittunut. Rahan puute ja pienituloisuus jättää vähemmän valinnan varaa asumisen, ruuan ja sairaansekä lastenhoidon suhteen. Haastatellut haluaisivat esimerkiksi ostaa luomuruokaa, mutta taloudellisen tilanteen vuoksi siihen kuitenkään kykenemättä. Haastateltavat puhuvat asuvansa olosuhteiden pakosta joko liian pienessä tai sijainniltaan epämukavassa asunnossa.

”No mun mielestä kiva koti ja semmoinen niin kuin, että saa asua silleen kuin haluaa. Ainakin niin kuin, että voi valita vähän sitäkin, että missä alueella. Vaikka on pienituloinen, niin ei tarts välttämättä asua jossain lähiössä kaukana. Niin, että mä haluaisin asua enemmän täälläpäin, koska täällä asuu niin kuin nuoria ihmisiä enemmän ja olisi vähän enemmän elämää niin kuin ympärillä, kun on yksin. Että se mua harmittaa, kun on niin vähän rahaa, ettei oo helppo muuttaa tänne. Mutta jossain vaiheessa se on siellä tuntunut ankealta se, että joutuu asumaan tavallaan kauempana niistä omista ihmisistä, että on paljon yksinäisempi. Kun kukaan ei oikein pistäydy kylään. Että silleen olis just olis keskemällä niin enemmän olis kaikkee.”

Rahan puute ja pienituloisuus nähdään vaikeuttavan myös mieluista työntekoa ja luovuutta, pankkilainan saamista, jaksamista ja itsetuntoa, vähentävän liikkumisen vapautta, madaltavan tavoitteita, rajoittavan läheiskontaktien ylläpitoa ja parisuhdemarkkinoita. Rahaa ja pienituloisuutta ei suinkaan nähdä ainoiksi rajoittaviksi tekijöiksi.

Työttömyys nähdään pienituloisuutta edeltävänä tekijänä, joten työttömyyden rajoitteet ovat pitkälti samoja kuin pienituloisuuden. Haastateltavat asemoivat itsensä rajoitteisiksi myös Kortteisen ja Tuomikosken (1998, 26) esiintuoman työttömän kokeman kelpaamattomuuden tunteen vuoksi. Työttömyyden vuoksi itse asemoidaan mahdollisuuksien ja vapauden suhteen rajoitteiseksi. Sosiaaliturvan varassa elävien myös työttömien näkemyksiä ja selviytymistä käsittelevissä tutkimuksissa (Haines & Wood 2002; Nicolas & JeanBaptiste 2001; Scarbrough 2001; Hagen 1994) todetaan, että ihmiset tekisivät mieluummin töitä kuin eläisivät sosiaaliturvan varassa.

Kuten haastattelemini perusturvan varassa elävien, niin myös aiempien tutkimusten mukaan sosiaaliturvan varassa elämistä ei koeta omana valintana. Työnsaanti on osoittautunut tietyissä elämäntilanteissa vaikeaksi. Avustusten varassa eläminen koetaan leimaavaksi ja tutkijat suosittelevat johtopäätöksissään riittävän rahallisen tuen lisäksi yhteiskunnallisen osallisuuden mahdollistamista yksilön kokemuksiä hyödyntäen ja kunnioittaen (emt.).

Lapsuuden olosuhteiden vuoksi elämään suhtautuminen nähdään paikoin vaikeana. Haastateltava kertoo näkemyksensä lapsuuden köyhyydestä seuraavasti:

”Ymmärrät niinku, ettei oo kovin yksinkertainen juttu. Siinä niinku tähän normaaliin maailmaan taikka, että olis päässyt kouluihin ja muihin, joihin mulla on kyllä ihan selvästi ollut edellytykset, että olis pitänyt päästä, niin se oli ihan mahdoton juttu. Musta tuli se taloudenhoitaja, että mä oon oppinut kahdeksan vanhana tekee ruokia.”

Pienituloisessa perheessä kasvaminen on osaltaan opettanut elämään vähällä. Toisaalta niukkuus on antanut lapselle käsityksen siitä, ettei voi edes vaatia enempää. Lapsuuden perheen käytännön ongelmat ovat muun muassa rajoittaneet pääsyä opiskelemaan ja vaikeuttaneet läheissuhteiden solmimista. Kun aikuisena toimeentulo-ongelmia kokeva on kokenut niitä jo lapsuuden kodissa, puhutaan köyhyyden ylisukupolvisuudesta. Ilmiön on todettu lisääntyneen Suomessa 1990-luvulta lähtien. Ilmiöstä tekee ongelmallisen se, ettei perinteinen etuuksiin perustuva köyhyyspolitiikka välttämättä pysty siihen puuttumaan. (Airio ja Niemelä 2009.)

Yksinhuoltajuus ja lapsen saaminen mainitaan haastateltavien sekä naisten että miesten puheessa työllistymistä, työn säilyttämistä, vapautta ja harrastusmahdollisuuksia sekä terveyttä rajoittavina tekijöinä. Tässä yhteydessä korostuu puhe siitä, kuinka asiat eivät ole menneet niin kuin on suunniteltu. Rajoitukset liitetään riittämättömään tuen saantiin ja työnantajien suhtautumiseen. Pienituloisuus estää omatoimista lastenhoidon hankkimista. Rajoittavuutta lisää sosiaalisten verkostojen vähyys. Samanlaisia kokemuksia löysivät Nicolas ja JeanBaptiste (2001) tutkimuksessaan toimeentulotuen varassa elävistä yhdysvaltalaisista äideistä. Heidän tutkimuksen mukaan pelkkä rahallinen avustus ei ole tukitoimena riittävä vaan osana köyhyyden vähentämistä tulisi myös mahdollistaa yksilöiden täysivaltainen osallistuminen yhteiskunnan toimintaan. Määttä (2010, 26) toteaa toimeentulotuen väliinpuutoamisista, että juuri yksinhuoltajatalouksien ja yksin asuvien riski jäädä toimeentulotuen ulkopuolelle on huomattava, sillä yllättäviä menoja ei usein katsota välttämättömiksi ja tukea ei myönnetä.

Haastateltavien puheessa mainitsevilla rajoitteilla on toisiaan ruokkiva vaikutus. Rajoitteet kärjistyvät työttömyyden tuloja pienentävään vaikutukseen. Työttömyyden syyt vaihtelevat. Kouluttamattomuus ja työkokemuksen puute rajoittavat jo ensimmäisen työpaikan saamista. Järjestelmä rajoittaa sovitellun työn tekemistä.

”Siis on ollut ongelmia. On ollut lähinnä siinä, että palkkatodistus ei tule ajallaan. Viimeksi nyt vajaa vuosi sitten oli hyvinkin pitkä aika, että sain palkkatodistuksen. Sain sitten kaksi työmarkkinatukierää ihan peräkkäin. Onneksi mulla oli sen verran säästöjä, kun piti ostaa tietokone, niin enhän mä voinut sitä ostaa, kun piti ne säästöt käyttää tähän elämiseen. Tässä on ongelmia. Kyllä mä, et monta kertaa kun tämmöisiä tulee, että kuuden kympin palkan takia korvaukset sitten, siis kun ne on tätä luokkaa. Jää sitten roikkumaan mun työmarkkinatuet.”

Myös toimeentulotuen väliinpuutoamia tapahtuu tilapäisiä soviteltuja töitä tekeville työnantajista johtuvan palkkatodistusten viivästymisen vuoksi

(Määttä 2010, 26). Järjestelmän monimutkaisuus ja työnantajien osaamattomuus vaikeuttavat perusturvan varassa elävän ihmisen osittaisen työn tekemistä.

Puhe rajoitteisuudesta toistui aineistossani haastattelusta toiseen. Rajoitteisuus on uhriuden osoitus. Haastatellut tuottavat rajoitteisuuspuheen avulla kuvan niukasta elämästä pienituloisuuden, työttömyyden, lapsuuden olosuhteiden ja yksinhuoltajuuden armoilla. Elämään perusturvan varassa on jouduttu oman toimijuuden ulottumattomissa olevien tilanteiden kautta. Uhriudesta käsin haastateltavat asemoivat itsensä oikeutetuksi arvostelemaan sosiaaliturvajärjestelmää ja sitä toimeenpanevia viranomaisia.

VAATIMATON

Olen jakanut haastateltujen puheen vaatimattomuudesta kolmeen eri näkökulmaan. Tulkitsen vaatimattomuuden (i) opittuna, (ii) vapaaehtoisena tai (iii) pakotettuna. *Opittu vaatimattomuus* on lapsuuteen tai muuten menneisyyteen liitetty ominaisuus, jonka myötä vaatimattomuudesta on tullut osa itseä. Opittu vaatimattomuus jakautuu joko *vapaaehtoiseksi vaatimattomuudeksi* tai *pakotetuksi vaatimattomuudeksi* sen mukaan, miten vaatimattomuuteen suhtaudutaan. Yhtäältä opittua vaatimattomuutta voidaan pitää ajattelutapana, jonka avulla elämä perusturvalla ei tunnu muusta yhteiskunnasta jälkeen jäämiseltä. Vaatimattomuus on elämän perusarvo. Tällöin tulkitsen vaatimattomuuden *vapaaehtoiseksi*. Vapaaehtoisesta vaatimattomuudesta puhuttaessa korostetaan oman valinnan mahdollisuuden tärkeyttä. Kulutuskeskeisyyttä ei nähdä elämän sisältönä eikä vaatimattomuus siten edesauta ulkopuolisuuden tunteen syntymistä. Toisaalta osa haastateltavista asemoi vaatimattomuuden ikään kuin rajoitteeksi ja silloin se muodostuu *pakotetuksi vaatimattomuudeksi*. Vapaaehtoinen ja pakotettu vaatimattomuus ovat lähellä toisiaan ja eroavat vain haastateltujen puheessa tuottamien merkitysten suhteen, joita esittelen seuraavaksi.

Opitun vaatimattomuuden myötä itsetekemisen taitoa pidetään merkittävänä osana rahan hallintaa. Kaupasta ei osteta valmisruokia vaan ruoka valmistetaan raaka-aineista. Näin rahaa säästyy muuhun tarpeelliseen. Itsetekemisen mainitsevat kaikki vaatimattomuudesta puhuvat haastatellut.

Vapaaehtoisesta vaatimattomuudesta puhuvilla säästöjen merkitys talouden hallinnassa on ilmeinen. Palkkatyön jäljiltä tilille säästyneet rahat ovat tulleet tarpeeseen perusturvalla eläessä. Osa haastateltavista puhuu säästämisen mahdollisuudesta myös perusturvalla eläessä. Puheella säästämisestä pyritään korostamaan omaa rahanhallintakykyä. Säästämisen hyveellisyys on säilyttänyt asemansa yhteiskunnassamme, vaikka se on muuttanut muotoaan ajan kuluessa (Huttunen & Lammi 2009, 97). Tulkitsen, että taloudellisen ajattelun osoittaminen on haastateltavien tapa tuottaa itseään hyveellisenä ja kyvykkäänä toimijana.

Säästämisen on tosin tapahduttava toimeentulotukijärjestelmän ulottumattomissa. Säästäminen nähdään toimeentulotukea saavan toimintana tuomittavana ja se on tehty järjestelmän sisällä mahdottomaksi. Näin ollen säästämis haluisten haastateltujen on piilotettava säästöt, jottei niitä huomi-

oitaisi toimeentulotukilaskelmissa. Haines & Wood (2002, 580) toteavat, että mikäli yhteiskunnan tarjoamat mahdollisuudet selviytyä koetaan vähäisinä, saattavat erilaiset laittomiksi katsotut toimintatavat muotoutua selviytymiskeinoksi niille, jotka eivät koe muuten pärjäävänsä. Aineistossani on nähtävillä haastateltujen jättäytymistä toimeentulotukijärjestelmän ulkopuolelle joko toimimalla sääntöjen vastaisesti tai olemalla kokonaan hake-matta tukea. Vaatimattomuusnäkökulmasta on kuitenkin oleellista se, että haastatellut pystyvät säästämään niukoista etuuksista. Säästämiskyky mahdollistuu haastateltujen kehittämien taloudellisten selviytymiskeinojen kautta (Mäki 2010).

”Mä oon onnistunut säästämään siitä (yhteenlasketuista etuuksista). Mutta mä en uskalla jättää niitä tilille. Mä nostan ne pois ja pistän patjan alle. Mä mukamas nostan ja käytän, mutta ne on tuolla jemma-
massa.”

Haastateltujen vaatimattomuuden ajattelutapaa voidaan pitää Heinosen (1998) muotoileman talonpoikaisen talouseetoksen mukaisena. Sen periaat-teina ovat vaatimattomuus, turhan kulutuksen välttäminen, puritaanisuus ja ahkeruus. Autio, Huttunen ja Puhakka (2010) argumentoivat, että olemme siirtyneet talonpoikaisesta eetoksesta keskiluokkaiseen ja ekonomistiseen eetokseen, joita kuvaa palkkatyöläisyys, ajan hengessä kiinni pysyminen ja hyödyn maksimointi. Argumentista tekee mielenkiintoisen se, että perustur-
van varassa elävät haastatellut näyttävät kuitenkin harjoittavan talonpoi-
kaisen talouseetoksen mukaisia säästäväisyyden käytäntöjä. Tämä herättää
kysymyksen siitä, että näkyykö yhteiskunnassamme tapahtunut eriarvois-
tuminen näin selkeästi myös kulutuseetoksien eriytymisenä? Mahdollisesta
kulutuseetosten sekä yhteiskunnan eriytymisestä kertoo juuri keskiluokkai-
sen eetoksen mukainen palkkatyön ja nautintojen perusteleminen tavan-
omaisina. Lomamatkojen tekeminen ja kesämökin hankinta ovat sallittua
nautintoa ja kuulumista joukkoon (Puhakka 2010; Autio ym. 2010). Näin ei
kuitenkaan ole kaikkien kansalaisten keskuudessa.

”Niin se koko elämänasenne ettei vaadi itseltään liikaa. Ei mitään
kauheen pitkiä ja komeita ulkomaan matkoja tai komeita taloja tai
autoja tai jotain semmosta. Niin sitten tota pysyy elämä kasassa.
Pienestä pitäen äiti on sanonut, että sellaisia realistisia tavoitteita pi-
tää elämässä olla, jotka on saavutettavissa. Ei mitään kovin korkeita
pilvilinnoja vaan ihan semmosia mistä pystyy. Peruselämää.”

Tulkitsen, että haastateltava kokee komeat ulkomaan matkat ja uudet autot
vaatimuksina itseä kohtaan. Sitaatti on eräänlainen pyrkimys tasapainoi-
seen peruselämään ja vastareaktio keskiluokkaiselle ajattelutavalle, jossa
kova työnteko kulutuksen ylläpitämiseksi ja lisäämiseksi menee kaiken
edelle.

Pakotettu vaatimattomuus aiheutuu rajoitteisuudesta. Vaatimaton elämä ei
ole omannäköistä ja jatkuva asioista tinkiminen harmittaa. Toisaalta vaati-
matonta elämää saatetaan puolustaa vähättelemällä rahan merkitystä hy-
vinvoinnin tuottajana. Itsen muuttumattomuuteen uskotaan, vaikka rahaa
saataisiinkin lisää. Itsen muuttumattomuuden osoittamisella haetaan arvos-
tusta pienituloisena ihmisenä ja halutaan osoittaa, ettei pienituloisuus vält-
tämättä johdu omasta vastuuttomasta toiminnasta vaan esimerkiksi työt-

tömäksi jäämisestä. Samalla halutaan välttää sellainen ulkopuolinen asennoituminen, jonka mukaisesti perusturvalla elävä olisi automaattisesti syrjäytynyt ja elämänhallinnaltaan puutteellinen. Asiaa pohtii työtön haastateltava pyydettäessä täydentämään lause ”Jos olisin rikas...”.

”En mä tiedä, kai mä matkustelisin ainakin. En mä tiedä, en mä varmaan mitään vaatteita tai semmosia, että kyllä mä varmaan noissa kampeissa oon pärjänny tähänkin asti. Matkoja mä voisin kyllä tehdä. Mut en usko, että mä sen kummemmin rupeisin elämään, en ainakaan missään kuppiloissa ja semmosissa. Kyllä mä luulen, että niissä voi elämänsä nytkin viettää taikka tuolla jossain kadunvarressa, että, jos vaan siltä tuntuu.”

Pakotettu vaatimattomuus tulee sitaatissa esiin matkustamisen rajoittumisena. Matkustaminen olisi toivottavaa, mutta se tuotetaan puheessa rahan puutteen vuoksi mahdottomaksi. Vaatimattomuuden pakollisuus tulee ilmi nimenomaan suhteessa rajoitteisuuteen eli tässä tapauksessa rahan vähyyteen. Haastateltava haluaa osoittaa, ettei rahan vähyydestä johtuva vaatimattomuus, vaikkakin se aiheuttaa rajoitteita ja häpeän tunteita, välttämättä tarkoita elämänhallinnan puutteita.

Haastateltavien vaatimattomuus, sekä vapaaehtoinen että pakotettu, on ymmärrettävä heidän selviytymiskeinoksi. Vaatimattomuutta korostaville haastatelluille on muodostunut oma talonpoikaista talouseetosta muistuttava toimintatapa, joka eroaa keskiluokkaisesta tavasta ajatella. Tämän eetosksen myötä he pyrkivät säilyttämään itsemääräämisoikeutensa. Toimintatapaa voidaan verrata Kiilin (1999, 131) tutkimuksessaan esittämään niukkatuloisten kulutusareenaan, jonka olennainen osa on käytetyn uudelleen kuluttaminen ja yhteisöllisyyden tuomien voimavarojen hyödyntäminen. Vaatimattomuus nähdään kiinteänä osana ajatusmaailmaa. Vaatimattomuuden avulla pienituloisen ihminen voi välttää esimerkiksi vippivelkojen ottamisen (ks. Autio & Mäki 2010). Toisaalta myös velallisuuden avulla osoitetaan omaa talouden hallintakykyä ja vaatimatonta elämää:

”Kyllä mä otin tuossa vähän aikaa sitten velkaa, mutta mä sain maksettua sen, vaikka mulla oli ihan se pienin kotihoidontuki.”

Vapaaehtoisen vaatimattomuusasemoinnin myötä haastateltavat korostavat kuluttamattomuutta valintana eikä pienituloisuudesta johtuvana tekijänä. Tulkitsen, että vapaaehtoisen vaatimattomuuden avulla haastateltavat asemoivat itsensä omia valintoja tekeviksi toimijoiksi asiantilojen uhriuden sijaan. Tämä on merkki haastateltujen tarpeesta saavuttaa kunnioitusta nykyisessä kulutusyhteiskunnassa, jossa ihmisarvo näyttää määräytyvän talouden ja työn perusteella. Pysyäkseen yhteiskunnan liikkeessä mukana on jatkuvasti uudistuttava ja kehityttävä. Vapaaehtoisen vaatimattomuuden korostus vapauttaa ihmisen tästä vaatimuksesta. Toteamus kuten, ”en haluaisikaan ostaa vaatteita” voi olla vapautus itselle ja osoitus muille siitä, ettei jaksata tai pysty seuraamaan yhteiskunnan jatkuvaa muutosta (vrt. Puhakka 2010; Autio ym. 2010).

Toisaalta esimerkiksi termin downshifting (elämän leppoistaminen) käyttö näyttää olevan keskiluokkaisten ja sitä paremmin toimeentulevien kestäväään kulutukseen vetoavien etuoikeus (Näkki 2006; Rantala 2006). Vasta

sitten on mahdollista saavuttaa hyveellinen vaatimattomuus, kun on tietoisesti eettisen tai ekologisen syyn vuoksi luopunut saavutetusta vauraudesta. Elämän mittainen vaatimattomuus nähdään nyky-yhteiskunnassamme usein jonkin tason elämönhallintaongelmina. Vaatimattomuuden perusteleva pienituloisuudella aiheuttaisi keskiluokkaisuuteen kuulumattomuuden häpeää, jota vapaaehtoista vaatimattomuutta korostavat haastateltavat eivät suostu tuntemaan.

HYVÄNTEKIJÄ

Aineistossa ilmenee asemointeja hyväntekijäksi. Haastateltavat puhuvat itsestään toisten auttajina. Hyväntekijäksi asemoidessa itsellä nähdään olevan varaa ja mahdollisuus auttaa muita. Hyväntekeväisyyttä harjoitetaan erilaisten järjestöjen ja politiikan kautta, talkootyöllä sekä ystävien, sukulaisten ja apua tarvitsevien ihmisten auttamisella. Auttamispuheen yhteydessä itseä verrataan niihin ihmisiin, joilla menee vielä huonommin. Tulkitseen auttamishalun nousevan uhriudesta käsin: omista aiemmista kurjuuden kokemuksista.

”Mä tosi mielelläni tällaisille ihmisille kuljetan jonkun ihan vaan ilahduttaakseni sitä. Mä oon nähnyt niin pirun kurjia köyhiä hetkiä, että mä tiedän, että ihminen oppii kantapään kautta, jos ei se mistään muualta opi niin se oppii kantapään kautta. Joo näin se on. Me oltiin rutiköyhiä sen viiskytäluvun ja kuuskytäluku, jos ei se mun mummu olis käyny siivomaassa leipomonomistajalla, niin en mä olis hengissä. Se sai sitten sieltä leipomolta pullaa ja leipää ja kaikenlaisia kakunmuruja.”

Hyväntekijäksi asemoitumisen avulla haastateltavat osoittavat, että vähilläänkin tuloilla voi auttaa. Auttaminen tuottaa heille iloa. He voivat kokea itsensä tärkeiksi ja tarpeellisiksi, koska heillä on mahdollisuus auttaa muita sen sijaan, että olisivat aina itse avustuksen kohteena. Tulkintani mukaan itsensä asemoinnilla hyväntekijäksi haastateltavat pyrkivät tuottamaan hyvän ihmisen ja yllättävien tilanteiden uhrin mielikuvaa. Hyväntekijäksi itsensä asemoivat ovat kokeneet köyhiä hetkiä, joiden perusteella he ymmärtävät mitä sellainen elämä on ja miksi sellaiseen tilanteeseen on jouduttu. Haastateltavat korostavat, että köyhyyteen ei ole jouduttu oman laiskuuden vuoksi vaan epäonnisten sattumien kautta. Samalla haastateltavat osoittavat lojaaliuden toisiaan kohtaan. He antavat omasta vähästään, koska muilla hätä on vielä suurempi.

Uhrius on oman toimivallan ulottumattomissa olevien kokemusten tiedostamista ja osoittamista, mutta hyväntekeväisyyden avulla haastateltavat pyrkivät uhriuden purkamiseksi tuottamaan kyvykkään ja hyvän ihmisen mielikuvaa. Haastateltavien pyrkimys pois uhriudesta avautuu huomioimalla Colen (2007, 3) argumentin uhrin käsitteen politisoinnista. Hänen mukaansa uhrin käsite on politisoitunut yhdysvaltalaisessa keskustelussa ylemmän yhteiskuntaluokan valitukseksi elämään tyytymättömyydestä ja näin menetänyt merkitystään. Uhrius nähdään passiivisena menneisyyteen jäämisenä ja siksi esimerkiksi väkivallan uhrit kuvaavat tilanteita mieluummin aktiivisena selviytymisenä kuin passiivisena kärsimyksenä. Aktiivisen selviytymi-

sen diskurssi piilottaa, muttei kuitenkaan poista, selviytymisen tilanteeseen johtaneita tapahtumia eli uhriuden syitä. Perusturvan varassa elävien it-seasemoinneissa on merkkejä uhriudesta, mutta he pyrkivät siitä puheta-vasta tietoisesti eroon kyvykkyyden ja hyvyiden eli selviytymisen puheta-van avulla.

Hyväntekeväisyyttä voi tulkita myös tarkastelemalla haastateltujen itsen vertailua muihin. Strand ja Autio (2010) toteavat tutkimuksessaan, että nuorten tuottamissa tarinoissa rikas ihminen on myös antelias. He pohtivat vaikuttavatko rikkaiden ja menestyneiden naisten esikuvat nuorten käsityk-siin hyväksyttävästä menestymisestä ja rikkaiden velvollisuuksista. Lisäksi he nostavat mahdollisuuden, jossa nykynuorten rahavarat ovat sen verran runsaat, että ajatus hyväntekeväisyydestä tulee mahdollisuudeksi. Tulkin-tani mukaan hyväntekeväisyys ei rajoitu varakkuuteen. Haastateltavani asemoivat itsensä hyväntekijöiksi huolimatta toimeentulon niukkuudesta. Avustukset välitetään eteenpäin niille, joilla menee vielä huonommin muun muassa Pelastusarmeijan kautta tai omasta kaapista suoraan tarvitseville.

Hyväntekeväisyysasemoinneissa ilmenevä, eron politiikaksi kutsuttu, itsen-sä vertailu niihin, joilla menee vielä huonommin, on leimatun identiteetin purkamisyritys (Juhila 2004, 30). Sitaatissa haastatellun tuottama eron po-litiikka vahvistaa leimatun identiteetin, vaikka hänen tarkoitus onkin se pii-lottaa.

”Yks työtön soitti toiselle työttömälle, että kun nyt on kaappi tyh-jänä ja missään ei oo sapuskaa ja tiedän, että sillä on tytär ja työttömänä ja se ei saanu työttömyyskorvaustakaan. Yks työtön ja toinen työtön joka ei saa korvaustakaan ja rahat on loppu ja kaappi on tyhjä ja sitten se soitti, että voiskos kaapista löytyä jo-takin. No me kerättiin isot kolehdit ja kyllähän mä pystyin sitten rakentaa aika ison paketin ja on sillä ihan hyvin ja nyt se näyttää olevan ihan hyvässä vedossa taas.”

Voisiko olla niin, että hyväntekijäksi asemoituminen tuottaa hyvän ihmisen mielikuvia riippumatta taloudellisesta tilanteesta. Tällöin vahvistuisi tulkinta siitä, että perusturvan varassa elävät taistelevat oman ihmisarvon puolesta. Hyväntekeväisyyden korostaminen toimijuutena on väline vahvistaa omaa arvoa muiden silmissä. Sillä kuinka paljon rahaa tai muuta apua annetaan, ei ole väliä kunhan antaa. Krok (2009) tekee tutkimuksessaan yksinhuolta-jaäideistä samanlaisia huomioita hyvydestä. Hänen tutkimansa yksinhuolta-tajaäidit merkityksellistävät elämäänsä hyvän äitiyden eikä palkkatyöläisyy-den kautta. He eivät ota itselleen syrjäytyneen identiteettiä vaan ovat en-nen kaikkea äitejä. Tulkitsen, että perusturvan varassa elävät kieltäytyvät, hyväntekijäksi asemoitumisen avulla, ulkopuolelta tarjotun perusturvan va-rassa eläviin liitetyn syrjäytyneen asemasta.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Perusturvan varassa elävät ihmiset toimivat niukoilla taloudellisilla resurs-seilla yhteiskunnassa, jossa keskiluokkaista kulutusta pidetään normaaliu-den mittana (Autio, Huttunen & Puhakka 2010). Toisin kuin esimerkiksi yli-

velkaantumistutkimuksissa, joissa velkaantuneet kokevat ennen kaikkea oman ajattelemattoman toiminnan olleen syy velkaantumiselleen (esim. Peura-Kapanen, Raijas & Lehtinen 2010; Piskonen 2006) näkevät haastattelemani perusturvan varassa elävät ihmiset itsensä syyttömiksi tilanteeseensa. He asemoivat itsensä puheessaan rajoitteiseksi, vaatimattomiksi ja hyväntekijöiksi. Nämä asemat ohjaavat tulkintaa uhriuden, kyvykkyyden ja jopa kapinallisuuden käsitteisiin.

Elämän rajoitteisuus näyttäytyy pienituloisuuden ja työttömyyden aiheuttamina hankinta- ja valinnanvapauksien kaventumisena, mutta toisaalta myös perusturvajärjestelmän kontrollin kautta. Rajoitteiseksi asemoitumista kuvaa uhrius, sillä rajoitteisuus asemoidaan johtuvan yllättävistä elämäntilanteista, joihin ei ole voinut itse vaikuttaa. Itsensä asemointi uhriksi on perusturvaetuuksien varassa elävälle merkitykseltään tärkeä, sillä sen avulla saadaan oikeus arvostella perusturvaetuuksien tasoa. Uhrius mielikuvana vähentää oman vastuun ja toimintavallan mahdollisuutta.

Vaatimattomuusasemointien lähtökohtana on kyvykkyyden osoitus uhriuden sijaan. Kyvykkyyden osoitus on eräänlainen vastareaktio uhriudelle. Vaatimattomuusasemointien kautta ilmenevän kyvykkyyden avulla haastateltavat osoittavat, etteivät halua jäädä passiivisen uhrin asemaan, vaikka sellainen on heille järjestelmän toimesta tarjottu. Vaatimattomuus näyttäytyy vallitsevan keskiluokkaisen kulutuseetoksen (Autio, Huttunen & Puhakka 2010) sijaan perinteisen talonpoikaisen talouseetoksen (Heinonen 1998) mukaisena puheena itsetekemisestä, säästäväisyydestä ja turhan kulutuksen välttämisestä.

Vapaaehtoisen vaatimattomuuden avulla osoitetaan toimijuutta valintoja tekevänä ihmisenä siitakin huolimatta, että toimijuuden osoittaminen vie välillä järjestelmän ulkopuolelle. Esimerkiksi kuun lopussa vaatimattoman ja/tai kekseliään elämän myötä tilille jääneet rahat nostetaan patjan alle, etteivät ne vaikuttaisi seuraavan kuun etuuslaskelmaan. Näin on tehtävä, sillä toimeentulotukea saavan mahdollisuus varautua pahan päivän varalle on tehty järjestelmän piirissä miltei olemattomaksi. Toimeentulotukea saava on jo valmiiksi tarkasti kontrolloidun viimesijaisen turvan piirissä ja kun se ei riitä elämiseen, on vaihtoehtoina toimia sääntöjen vastaisesti tai välttää kontrolli jättämällä toimeentulotuki hakematta. Tällöin selviytymisen edellytykset on etsittävä muualta. Tämä on myös osoitus kapinallisuudesta: vaatimattomuuteen on sopeuduttu, mutta järjestelmän kontrolliin ei.

Pakotetun vaatimattomuuden kautta korostetaan elämönhallintataitojen olemassaoloa rajoitteisuudesta huolimatta. Tulkitsen tämän ilmentävän haastateltavien kokevan ihmisen arvon määräytyvän yhteiskunnassamme työn, rahan ja tuottavuuden kautta. Nämä ovat tekijöitä, joita perusturvan varassa elävällä ihmisellä ei ole. Ihmisarvo löydetään muualta. Vaatimattomuuteen sopeutuminen on haastateltujen selviytymiskeino. Sen avulla säilytetään ehyt identiteetti sen sijaan, että yritettäisiin pysyä kauas karanneen työn, rahan ja tuottavuuden yhteiskunnan vauhdissa.

Itsensä hyväntekijäksi asemoiminen ilmentää uhriutta: toimitaan omista köyhyyden ja kurjuuden kokemuksista käsin. Kurjuuteen passivoitumisen sijaan haastatellut kuitenkin osoittavat hyväntekeväisyysasemoinnin avulla

aktiivista toimijuutta. Hyväntekeväisyys on myös osoitus hyveellisyydestä, jonka koetaan olevan perinteisesti mahdollista vain rikkaille. Hyväntekeväisyys on lojaaliuden osoitus. Tällä tavoin haastateltavat haluavat tehdä selväksi, ettei hyveellisyyteen tarvita suurta varallisuutta. Hyväntekeväisyysasemointi on kyvykkään vaatimattomuuden ohella haastateltujen kieltäytyminen ottamasta vastaan ulkopuolelta tarjottua syrjäytyneen asemaa. Asemasta kieltäytyminen merkityksellistyy ainakin suhteessa työhön. Pitkään perusturvan varassa eläneen on vaikea saada töitä ja miltei mahdolltomaksi se muuttuu, jos hän itsekin uskoo kantavansa syrjäytyneen asemaa.

Perusturvan varassa elävien ihmisten tilanne on tekemiensä asemointien kannalta ongelmallinen, kun pohditaan tuotettujen asemien tarjoamia mahdollisuuksia ja rajoitteita. Asemoidessaan itsensä rajoitteisiksi kokevat perusturvan varassa elävät ihmiset saavansa oikeuden arvostella yhteiskuntarakenteen toimimattomuutta. Rajoitteisuusaseman mukaisesti he ovat asiantilojen uhreja. Toisaalta taas vapaaehtoisesti vaatimattomaksi asemoituminen voi rajoittaa heidän mahdollisuuksia vaatia parannuksia etuuskien tasoon. Miksi tarvittaisiin lisää rahaa elämiseen, kun vähällä toimeen tuleminen on keskeinen taito tai arvo? Itsensä asemoiminen vaatimattomaksi ja hyväntekijäksi eivät tarkoita tyytyväisyyttä niukkaan elämään, vaan niiden avulla halutaan osoittaa kekseliäisyyttä, kyvykkyyttä ja hyveellisyyttä.

Perusturvan varassa elävien itseasemoinneissa on piirteitä uhriudesta, mutta he pyrkivät siitä puhetavasta eroon kyvykkyyden ja hyvyyden eli selviytymisen puhetavan avulla. Tämä ei kuitenkaan poista uhriutta ja sen syitä. Tästä herää kysymys, että verhotaanko yhteiskunnassamme uhriutta aiheuttavat ongelmat yksilön passiivisuussyytöksien alle? Tällöin esimerkiksi perusturvan tason riittämättömyys voitaisiin tulkita johtuvan sitä vastaanottavien taitamattomuudesta elää määritellyn tason mukaisesti tai haluttomuudesta pyrkiä tilanteesta pois. Perusturvan varassa elävät haastatellut välttävät passiivisuussytökset yhdysvaltalaisen väkivallan uhrien lailla verhoilemalla uhriuden kyvykkään selviytymisen diskurssiin. Cole (2007) argumentoikin, että nykypäivän todellisia uhreja ovat ne, jotka pyrkivät sen piilottamaan.

Eräät valtiiovallan toimet työttömyyden vähentämiseksi vahvistavat haastateltujeni tarvetta piilottaa passiiviseksi ymmärretty uhrius ja korostaa kyvykkyyttä. Esimerkiksi eduskunnan päätös (EV 245/2010 vp) oikeudesta alentaa alle 25-vuotiaiden työttömien tai opiskelupaikattomien tai niistä kieltäytyvien nuorten toimeentulotuen perusosaa näyttää Colen (2007, 3) argumentoiman yksilöä passiivisuudesta syyttävän uhriuden näkökulmasta kumpuavan oletuksesta, että nämä nuoret ovat tilanteessa omasta vapaasta tahdostaan ja heikentämällä heidän taloustilannettaan edelleen työ- tai opiskelupaikka löytyy. Tutkimustulokseni osoittavat, ettei haastattelemini ihmisten osalta pienituloisuuden ja työttömyyden rajoitteisuudessa eläminen synnytä työ- tai opiskelupaikkoja, pikemminkin se ajaa ihmiset hiljaiseen tai vähemmän hiljaiseen kapinaan käyttämään kekseliäisyytään henkensä pitimiksi järjestelmän ulkopuolella.

Haastattelemini ihmisten merkitysmaailma tulee ymmärtää keskiluokkaisuudesta valtakulttuurista rajoitteiden vuoksi erottuvien, mutta kuitenkin

keskiluokkaisen kulttuurin kontekstissa syntyvien hyveellisyyttä ja kyvykkyyttä osoittavien toimintatapojen kautta. Haastatellut perusturvan varassa elävät ihmiset haluaisivat pysyä mukana kyvykkäiden yhteiskunnassa, ensisijaisesti palkkatyön kautta. Palkkatyön tavoittaminen tuotetaan puheessa miltei mahdottomuudeksi. Haastattelemani ihmiset elävät jatkuvassa vaakuuttelun ilmapiirissä, jossa he neuvottelevat leimatusta identiteetistä ja pyrkivät sen purkamiseen (ks. Juhila 2004, 29).

Tutkimustulokset köyhien kotitalouksien sinnittely- ja selviytymisstrategioista (Mäki 2010; Canvin, Marttila, Burstrom & Whitehead 2009) yhdessä tämän tutkimuksen tulosten kanssa osoittavat, että vielä voimavaroja ja toivoa omaavien ihmisten hukkaaminen työttömyyteen ja köyhyyteen aiheuttaa menetyksiä sekä yksilöille että yhteiskunnalle. Canvinia ym. (2009, 244) mukaillen totean, että viimeistään tällaisten sinnittelytarinoiden tulisi edesauttaa sellaisten yhteiskunnallisten mekanismien kehittämistä, jotka lisäisivät perusturvan varassa elävien ihmisten osallistumismahdollisuuksia vallitsevan yhteiskunnallisen tason mukaisesti.

Kiitän Suomen Akatemiaa (128434) sekä Jenny ja Antti Wihurin rahastoa tutkimukseni taloudellisesta tukemisesta. Haluan esittää kiitokseni myös tutkimushaastatteluihin osallistuneille ihmisille sekä Minna Autiolle, Toni Ryynäselle ja kahdelle anonyymille arvioijalle rakentavista kommenteista.

LÄHTEET

- Airio, Ilpo & Niemelä, Mikko (2009) Perhetaustan yhteys aikuisiän köyhyyteen Suomessa 1995–2005. *Sociologia*, 46 (1): 3-19.
- Autio, Minna, Huttunen, Kaisa & Puhakka, Elina (2010) Keskiluokkainen ja ekonomistinen eetos kulutuskerronnassa: ansaittua ja laskelmoitua hedonismia. *Kuluttajatutkimuskeskuksen vuosikirjoja* 6. Helsinki. s.95–115.
- Autio, Minna & Mäki, Sari (2010) "Velka on veli otettaessa..." – Velkaantuminen ongelmana ja perusturvan varassa elävien kokemuksena. Teoksessa Ketola, Taina & Laurell, Riikka (toim.) *Talous- ja velkaneuvonta 2010*. Yliopistopaino. Helsinki. s.35–49.
- Autio, Minna, Wilska, Terhi-Anna, Kaartinen, Risto & Lähteenmaa, Jaana (2009) The use of small instant loans among young adults – a gateway to a consumer insolvency? *International Journal of Consumer Studies* 33 (4): 407–415.
- Arajärvi, Pentti (2002) Toimeentuloturvan oikeellisuus. Toimeentuloturva koskevan lainsäädännön suhde perustuslakiin, erityisesti perusoikeuksiin, ihmisoikeuksiin ja yhteisöoikeuteen. *Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia* 68. Helsinki: Kela.
- Blomberg, Helena, Kallio, Johanna & Kroll Kristian (2010) Sosiaalityöntekijöiden mielipiteet köyhyyden syistä Pohjoismaissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (6): 589–602.
- Canvin, Krysia, Marttila, Anneli, Burstrom, Bo & Whitehead, Margaret (2009) Tales of the unexpected? Hidden resilience in poor households in Britain. *Social science & Medicine* 69 (2): 238-245.

- Carbaugh, Donald (1999) Positioning as Display of Cultural Identity. Teoksessa Harré, Rom & van Langenhove, Luk (ed.) Positioning theory. Moral Contexts of Intentional Action. Oxford: Blackwell.
- Cole, Amanda, M. (2007) The cult of true victimhood. From the war on welfare to the war on terror. California: Stanford.
- EV 245/2010 vp Eduskunnan vastaus hallituksen esitykseen laiksi toimeentulotuesta annetun lain 10 §:n muuttamisesta ja 11 §:n väliaikaisesta muuttamisesta. Luettavissa: http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/ev_245_2010_p.shtml. Viitattu 23.2.2011.
- Giddens, Anthony (1984) Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia. Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analysissä. Helsinki: Otava.
- Foucault, Michel (1980) Tarkkailla ja rangaista. Helsinki: Otava.
- Hagen, Jan (1994) Women on welfare talk about reform. Public Welfare, 52 (3): 30-43.
- Haines, Richard & Wood Geoffrey (2002) Unemployment, marginalisation and survival in Greater East London. Development Southern Africa, 19 (4): 573-581.
- Hall, Stuart (1997) Introduction. Teoksessa Hall, Stuart (toim.) Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. London: Sage.
- Harré, Rom & van Langehove, Luk (1999) The Dynamics of Social Episodes. Teoksessa Harré, Rom & van Langenhove, Luk (ed.) Positioning theory. Moral Contexts of Intentional Action. Oxford: Blackwell.
- Heinonen, Visa (1998) Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa. Bibliotheca Historica 33. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Hiilamo, Heikki (2010) Tuloerot repesivät – Kärsivätkö kansalaiset? Teoksessa Taimio, Heikki (toim.) Hyvinvointivaltion suunta – nousu vai lasku? Helsinki: Työväen sivistysliitto. s.72–89.
- Hirsto, Heidi (2010) Vastuutonta puhetta? Esseitä talouden merkityksellistämistä. Aalto yliopiston Kauppakorkeakoulu A-377. Helsinki.
- Huttunen, Kaisa & Lammi, Minna (2009) Suomalainen säästäväisyys. Säästäväisyyden puhettavat suomalaisissa kuluttajaelämäkerroissa. Historiallinen aikakauskirja 10 (1): 84–98.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko (toim.) (1994) Kirjeitä nälästä. Helsinki: Stakes.
- Isola, Anna-Maria, Larivaara, Meri & Mikkonen, Juha (toim.) (2007) Arkipäivän kokemuksia köyhyydestä. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Avain.
- Juhila, Kirsi (1999) Kulttuurin jatkuvasti rakentuvat kehät. Tilanteisesta kulttuuriseen kontekstiin. Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino. s. 160–198.
- Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Jokinen, Arja, Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus. s. 20–32.
- Juntunen, Elina, Grönlund, Henrietta & Hiilamo, Heikki (2006) Viimeisellä luukulla. Tutkimus viimesijaisen sosiaaliturvan aukoista ja diakoniatyön kohdentumisesta. Helsinki: Kirkkohallitus.

- Jäntti, Markus (2010) Lapsiköyhyydestä Suomessa. Teoksessa Hämäläinen, Ulla & Kangas, Olli (toim.) Perhepiirissä. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (2008) Köyhyyden mittaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Kiili, Johanna (1999) Kulutusta marginaalissa vai marginaalia kulutuksessa? Pienituloisten yksinhuoltajien kulutustottumukset. *Janus*, 7 (2): 116–132.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu (1998) Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki.
- Krok, Suvi (2009) Hyviä äitejä ja arjen pärjääjiä. *Acta Universitatis Tampereensis* 1437. Tampere University Press. Tampere.
- Kusch, Martin (1993) Tiedon kentät ja kerrostumat – Michel Foucault'n tieteen tutkimuksen lähtökohdat. Oulu: Pohjoinen.
- van Langenhove, Luk & Harré Rom (1999) Introducing Positioning Theory. Teoksessa Harré, Rom & van Langenhove, Luk (ed.) *Positioning theory. Moral Contexts of Intentional Action*. Oxford: Blackwell.
- Lehtinen, Anna-Riitta, Varjonen, Johanna, Raijas, Anu, Aalto, Kristiina & Pakoma, Riepu (2010) Mitä eläminen maksaa?: kohtuullisen minimin viitebudjetit. *Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja* 4/2010. Helsinki.
- Lehto, Markku (2009) Sosiaaliturvan uudistamiskomitean (SATA) esitys sosiaaliturvan kokonaisuudistuksen keskeisistä linjauksista. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen selvityksiä 10. Helsinki.
- Lohikoski, Laura (2010) Suurin osa pienituloisista elää perusturvan varassa. *Hyvinvointikatsaus*, 21 (4): 26-30.
- Mäki, Sari (2010) Managing everyday life on a Finnish minimum income – Coping economically. *Social Policy Association Annual Conference 2010. Social policy in times of change*. <http://www.social-policy.org.uk/lincoln/Maki.pdf>
- Määttä, Anne (2010) Toimeentulotuen väliinpuutoajat. *Janus* 18 (1): 20–34.
- Nicolas, Guerda & JeanBaptiste, Varzi (2001) Experiences of Women on Public Assistance. *Journal of Social Issues*, 57 (2): 299–309.
- Näkki, Kirsi (2006) Vapaaehtoisesti vaatimaton. Kestävä kulutus osana kuluttajaidentiteettiä. *Taloustieteen laitoksen selvityksiä* 48. Helsingin yliopisto.
- Peura-Kapanen, Liisa, Raijas, Anu & Lehtinen Anna-Riitta (2010) Velkatunneli – Takuu-Säätiön asiakkaiden selviytymiskokemuksia. *Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja* 3/2010. Helsinki.
- Perusturvan riittävyyden arviointiraportti. THL Avauksia 4/2011.
- Piskonen, Elina (2006) Helppoilla luotoilla umpikujaan – Tutkimus kulutusluotoilla velkaantuneista Takuu-Säätiön asiakkaista. *Taloustieteen laitoksen selvityksiä* 45. Helsingin yliopisto.
- Puhakka, Elina (2010) Keskiluokkainen kulutuseetos 1920- 1950 – luvuilla syntyneiden suomalaisten kulutuskerronnassa. *Kuluttajaekonomian Pro gradu – tutkielma*. Taloustieteen laitos. Helsingin yliopisto.
- Pöysä, Jyrki (2010) Asemointinäkökulma haastattelujen kerronnallisuuden tarkastelussa. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna, Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino. s. 153–179.

- Rantala, Jenni (2006) Roskiksesta ruokapöytään. Tutkimus roskisdyykkaajien elämänpolitiikasta. Taloustieteen laitoksen selvityksiä 49. Helsingin yliopisto.
- Riihelä, Marja, Sullström, Risto & Tuomala, Matti (2008) Poverty in Finland 1971–2004. *Finnish economic papers*, 21 (1): 57–77.
- Scarbrough, Jacquelin (2001) Welfare Mother's Reflections on Personal Responsibility. *Journal of Social Issues*, 57 (2): 261-276.
- Strand, Teija & Autio, Minna (2010) Kauniit naiset, urheilulliset miehet? Sukupuolen tekeminen nuorten menestystarinoissa. *Kulutustutkimus.Nyt*, 2/2010: 35-50.
- Särkelä, Riitta & Eronen, Anne (toim.) (2007) Perusturvan pulmat ja uudistamisen vaihtoehdot. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.
- Takuu-eläke 1.3.2011. Kansaneläkelaitoksen Internet-sivut. Luettavissa osoitteessa:
<http://www.kela.fi/in/internet/suomi.nsf/NET/230810102229HN?OpenDocument>
- Turner-Bowker, Diane (2001) How Can You Pull Yourself up by Your Bootstraps, if You Don't Have Boots? Work-Appropriate Clothing for Poor Women. *Journal of Social Issues*, 57 (2): 311–322.

KIRJOITTAJATIEDOT

MMM Sari Mäki on kuluttajaekonomian jatko-opiskelija Helsingin yliopistossa.